

Mátéfi Tímea (közlő)

Balázs Ferenc levele Kiss Elek dékánhoz 1925-ből¹

Manchester College, Oxford

1925. jan. 18.

Kedves Kiss dékán úr,

(egy kicsit nehéz megszokni az új titulust). Nagy örömmel vettem jan. 11-én írt, meglehangú levelét. Csak éppen ma tértem vissza Londonból, a vakációm csak most végződött be. Nagyon sajnálom, hogy a legutolsó levelemben olyant írtam, mintha kételkedtem volna, hogy a tanár úr érdemesnek tartja az ügyeimmel foglalkozni. Ha írtam is, soha nem gondoltam én azt igazán úgy; különben is én azt jól tudtam, hogy milyen sokféle munkával van dékán úr elfoglalva.

Az Unitárius Közlöny újévi számát megkaptam, s ebből értesültem a változásról. Újabb munka és teher, de a cél megérdemli. Én egy idő óta komolyan elhatároztam, hogy mihelyt visszatérek Erdélybe a mi falusi népünk² érdekének szolgálatába állok. Szent-Iványi ambíciója a város körül mozog, s nekünk ott is óriási feladatokkal kell megküzdenünk; nekem a falu fáj.

A tanár úr kérdezősködött a komoly tanulmányaim felől, amiket itt, Angliában végzek. Tehát most beszámolok erről. Eddigelé nem írtam arról a leveleimben, nem azért, mintha el akartam volna titkolni, hanem azért, mert féltem, hogy félreértettek volna. A tanár úr talán emlékszik arra, hogy „Az Erkölcös Keletkezésé” című tanulmányom az aradi Kölcsey-Egylet megosztott első díját nyerte el néhány évvel ezelőtt. Kijövetelem után úgy találtam, hogy erről a problémáról mindössze három modern munka jelent meg (amiket persze nem ismertem azelőtt) Sutherland (1896), Westermarch (1906) és Hobhouse (1906) tollából. E műveket elolvasva rájöttem, hogy ők nem jöttek rá a tulajdonképpeni megoldásra, egészében ők csak felület-okokat vizsgálhattak, ámbár a Westermarch kétkötetes műve pl. hatalmas anyagot gyűjtött össze. Azonkívül arról is meggyőződtem, hogy az én megoldásom eredeti, így tehát elhatároztam, hogy ennek az anyagnak fekszőm neki.

¹ Lelőhely: Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, Kiss Elek hagyatéka, Akadémiták levelezése.

² A kiemelések Balázs Ferencről származnak

Az első évben bennszülöttek életéről írt műveket olvastam. Ezáltal az alapzatot kibővítettem. Közben persze a College tananyagával is lépést tartottam, de a fősúlyt erre a munkára fektettem. Lélektani, embertani művek a primitív ember élete és lelkivilága körül mind sorra kerültek. Az egy év elmúltával úgy éreztem, hogy már eléggé előkészítettem az anyagot, azonkívül már angolul is jobban tudtam. Így hát múlt október közepén nekikezdttem, hogy az egészet formába öntsem. Mivel a tanulmány meglehetősen sok oldalnak indult, és félttem, hogy ha mindjárt a végső kidolgozásnak kezdek, a folytonosságot veszítem el; de meg aztán azt is észre vettem, hogy az angol nyelv nem volt egészen kifogástalan, előbb egy részletes vázlatot írtam nyolc hét alatt. A terjedelme körülbelül 150–200 nyomtatott oldalnak felelt meg. A vakációra Londonba jöttem, így bebocsátást nyertem a British Múzeum Olvasó Szobájába, s az egész vakáción (kivéve az utolsó hét második felét) írtam és írtam, most már lehetőleg a végleges alakját, részletes kidolgozással. A tanulmány négy részből áll; eddig még csak az elsőt írtam így újra, s három fejezetet a II. részből.

Most azonban a munka megszakadt. Egyrészt hét vizsgára kellett előkészülni, de a másik ok a tulajdonképpen. Valahogy tisztátalan anyag került a vérembe, az egyik arcom földagadt egészen, egy kis lázam is van, orvoshoz kell járnom vele. A „daganat” mindössze hat napos, nem túlságosan fájdalmas, de legyengített egy kicsit. Remélem, az egész rendbe jön egy-két hét alatt. Akkor nekiállok folytatni az írást, úgy tervezem, hogy a megírást befejezem áprilisban vagy májusban. Akkor persze megvállik, hogy mit lehet vele csinálni; én mindenesetre ki akarom adni, remélem, hogy Dr. Jacks segítségével sikerülni fog kiadót szerezni hozzá. Azt hiszem, hogy e könyv 250–300 oldal terjedelmű lesz. Talán őszre megjelenik.

Az eredeti kis tanulmányra messze nemigen lehetne ráismerni; a gondolatot sokban fejlesztettem, meg újakra jöttem rá. Természetesen a vallásnak is szerep jut a könyvben, amennyiben szerintem az erkölcs eredete részint a vallás egyik típusában (a mindenséggel és mindennel való együvé tartozás, egység érzetében) található. Mihelyt a tanulmányt befejeztem, valószínűleg a vallás eredetét és ősi formáit fogom tanulmányozni. Ezt természetesen inkább a jövő iskolai évben.

A tanár úr tudni kívánta, hogy milyen komoly irányú dolgokkal foglalkozom, hát ez az. Általában társadalomtudománnyal és lélektannal. Valahogy a bibliai tanulmányok nem érdekelnek túlságosan. Nekem az a meggyőződés, hogy amit a világ ma kíván, az nem annyira a biblia, mint inkább a feleletek olyan életproblémákra, amit újabb alakulások és fejlődések szültek. A bibliában csodálatos értékű igazságok vannak; a biblia mutatja, hogy az emberiségnek

olyan határozott céljai vannak, amiket már évezredekkel ezelőtt fölfedeztek; mégis minden új kornak új arca nő, újfajta mosoly és más ízű könny. Ma már bennünket nem érdekelnének azok az apró kis viták, amik a Reformáció idejében olyan nagyon, nagyon fontosak voltak; hát akkor mit beszéljünk azokról a vitákról és arról a vallásról, amit ezelőtt ezer és ezer esztendőkkkel írtak az emberek.

Az én meggyőződésem szerint a vallás nem egy és oszthatatlan, amiről egy pontos filozófiai meghatározást lehetne adni. A vallásnak ezer alakja van. Mágia, varázlás, babonás félelem éppen úgy vallás, mint fatális megnyugvás a sorsban, avagy egy jó isten akaratában. A vallás lényegét nem fejezi ki a hit abban a valamiben, amit istennek hívnak; a buddhizmus vallás, még sincs istene. Ügyszintén nincs a vallás lényege ebben vagy abban; ezek mind csak formái a vallásnak, talán egyik vagy másik értékesebb és magasabb, mégis ezek mind csak formák. S a vallásnak az a formája, ami virágzott abban az időben, amikor a bibliát írták, ma nem él általánosságban; ma egy élő vallás más formájú. S a biblia túlságosan sokat való használatának az a hátránya, hogy a ma embere így gondolkozik: ez a vallás? Ha igen, nekem nincsen vallásom, ő azt mondja erre. Pedig neki van, csak az más formájú, mint a bibliai.

Én tudom, hogy sokan félnek az ilyenfajta gyökeres reformoktól. De én nekik ezt mondom: látjátok-e, hogy az emberek óriási többsége hátat fordított a vallásnak és gúnyolja? Vajon ez miért van? Azért, mert keveset kaptak a tradicionális formákból?

Ez azért van, mert a világ haladt, s az egyház maradt, mert az emberek ma másféleképpen gondolkoznak és hisznek.

Ezért van az, hogy én túlságosan nem töröm magam bibliai tudás iránt. Persze az is szükséges, sőt, elmaradhatatlan ahhoz, hogy a legértékesebbet tudjuk kiválasztani.

Én egészen tisztában vagyok azzal, hogy igazi megújulás csak gyökeres változással idézhető elő. Nekem a másik nagy célom az (az első: tudományos művek írása), hogy gyökeres változások előidézésében közreműköljek. Az ellen azonban előre tiltakoznom kell, ha valaki a munkámat rombolónak nevezné. Én építő terveken állok. A következő kis eszmemenet világosságot vet rá.

1. Az egyház egyik célja az, hogy a hívek vallásos életének táplálékot nyújtson, vallásos szükségleteit kielégítse (egyéb céljai is vannak: nevelési és társadalmi).

2. Az embertől a hitét el ne vedd! Ne bánd, ha te tévesnek hiszed, a fő dolog az, hogy neki életet ad, és ösztönzést munkára és megnyugvást. (Csak akkor ingasd meg hitét, ha az inkvizícióra vezetne.)

3. Tehát én nem azt akarom tanítani hívőknek: Ne higgyétek ezeket az ősi igéket, ócskák már! Hanem én olyan emberekhez beszélek, akik már elvesztették a hitüket. Azt senki se tagadhatja, hogy falun is az emberek többségének megin-gott a hitre a tradicionális formájú vallásban. Nem jönnek a templomba, unják a prédikációt stb. Nincs élet az egyházi életben.

4. De azt se tagadhatja senki, hogy, mégis ezeknek az embereknek kell, hogy legyen vallásuk, mert a vallás valóban mélyen, ösztönös mélyen lakozik az emberben. A megoldás tehát kézen fekszik: nekik más fajta vallásuk van. Már meg-van; talán maguk se tudnak róla, mert tagadják, hogy egyáltalán volna vallásuk, de már megvan.

5. A mi feladatunk: kianalizálni ezt a meglevő vallásos érzést, megtisztítani s kibontani legmagasabb értékeit. Azután az egyházi életet, istentiszteletet stb. erre a valóban élő hitre alapozni.

6. Ma még csak sejtjük, hogy milyen ez az új formájú hit. Ma még csak kísérletezni tudunk. De az egész jövőnk ezeken a kísérletezéseken függ.

7. Teológiában talán ez az új hit (ma élő) ilyenforma. Nagy, csudás bizonyos-águnk egy személyes istenben, halálon túli életben stb. elveszett. Némelyekben még él, de semmi haszna sincs tagadni, hogy az emberek nagy tömegében elve-szett. Az Isten neve tehát jelenti nekünk ezt a célokkal teli, nagy mindenséget, amelyet mi olyan kevésbé értünk, de ami határozottan valami nagyon nagy do-logra mutat. Mi nem tudunk e hit nélkül lenni. Mi hiszünk Istenben, éppen csak nem vagyunk arról bizonyosak, hogy mi az az Isten. Főelv az egyházban: szabad-ság. Senki se tartozzék külön azért, mert mást hisz; a hit Isten ajándéka, már Dá-vid Ferenc megmondotta volt, s még a mi unitárius dogmáink sem kényszerít-hetnek hitet akárkire.

8. Az egyház lényegét nem intellektuális egyformaság alkotja. Szeretet az, ami összefűz, szeretet Isten és emberek iránt.

Ezekben a pontokban csak vázlatosan adtam az én második nagy célomat. Az én főcélom a vallási megújulás körül lesz, ilyen irányban; nekem az a meg-győződés, hogy mi túlságos sokat foglalkozunk a pusztá szervezeti kérdések-vel; nekünk a vallás a főcélunk.

Ha ma valaki a Főtanácson vallási kérdéstről beszélne, hát azt lemosolyog-nák.

Ezekről a dolgokról azért számoltam be most, mert a tanár úr tudni akarta, hogy mihez tartsa magát. Én magamat vallásos embernek tartom; de semmi-képp sem tudom magam a tradicionális formákhoz kötni. Nekünk lélek kell, s az maga ad új formát a csapongásainknak.

Január 20. Tegnap írtam Máthé Zsigának is. A daganat kezd javulni, egy jó csomó genny jött ki belőle. Ma két vizsgát letettem, filozófiából és egyházi történelemből. Most válaszolok a levélben tett kérdéseire:

Ami a künnmaradásomat illeti, ha az ügy az ittenieken függ, akkor az az én részemre biztosítottak látszik a harmadik esztendőre is. Dr. Jacks három évre kérte az útlevelem meghosszabbítását s Dr. Snow a pénzügyek dolgában sokszor utalt a jövő nyaramra, mint vakációra. Ők tehát természetesnek veszik, hogy 3 évig maradjak kinn. Zsigával nem tudom hogy áll a dolog, ő valószínűleg hazamegy ez évben.

Ha nekem a harmadik év ügyében külön lépéseket kell tennem a püspök úrnál, hát arról valahogy tudomást szeretnék szerezni. Kérem, legyen olyan jó, mondja ezt meg Jancsi Lacinak vagy Fülöp Zoltánnak, velük állandóan levelezem, ők ezt meg fogják írni nekem.

Az üdvözlétét Dr. Jacksnek és Dr. Carpenternek még nem adtam át, mert még nem találkoztam velük.

Az „Isteni Törvény”-t láttam volt, Szent-Iványi hozott ki egy példányt belőle, Dr. Carpenternek egy pár fejezetet el is olvastam belőle. Vaskos munka, s már rég szükség volt rá. Az Unitárius Közlönynek is megkaptam az első számát. Úgy gondolom, hogy a legközelebb (most túl vagyok terhelve) írok egy pár kis cikket, ismeretterjesztőt az itteni viszonyokról, a nép számára persze. Igyekszem majd keríteni egy pár rajtot is erről, arról (a fénykép klisék nem jönnek ki rossz papíron), s majd pénzt is küldök le a klisézésre, a Közlönynek, tudom, nem futná arra.

A csomagja felől én semmit sem tudtam eddig, majd utána fogok nézni, mi van vele. Az bizony nagyon jó volna, ha a tanár úr ki tudna nézni legalább ide, Angliába. Sok jó ismerőse emlegeti. S a világ egy iszonyút változott a háború óta. Egészen más szelek fújnak.

No, hanem ideje, hogy én is kifújjam magam; egy egész regénynek valót írtam. De hát nekem ez a kenyerem. Az utolsó négy hónapban minden nap átlagosan öt-hat órát írtam.

Sok üdvözlétet küldök a nagyságos asszonynak s a leánykáknak is, a tanár urat pedig sok szeretettel üdvözli

Balázs Ferenc

Utóirat A mellékelt levelet egy héttel ezelőtt írtam még Londonban. Elküldöm újrairás nélkül. Kérem gondolkozni felette.